

УДК 371.132

Ірина Цар

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ-ГУМАНІТАРІЯ

У статті розглянуто теоретичні передумови й особливості формування індивідуального стилю професійної діяльності вчителя гуманітарного профілю. На основі аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури визначено стан цієї проблеми у сучасних наукових дослідженнях, розкрито специфіку його формування у рамках компетентнісного підходу.

Ключові слова: *індивідуальний стиль, професійна діяльність, учитель-гуманітарій.*

Сучасний стан української освіти характеризується переходом до випереджаючого розвитку. Основним чинником оновлення системи освіти виступає особистість учителя, який постійно вдосконалює свою майстерність, мобільно реагує на зміни, що відбуваються в освітньому просторі, здатного творчо мислити і знаходити нестандартні рішення, готового навчатися впродовж життя і будувати свій професійний шлях. Усвідомлена на державному рівні потреба суспільства в учителеві нової формації визначила необхідність залучення у школи творчих молодих педагогів, професійному розвитку яких має бути приділена особлива увага. У зв'язку з цим актуальною методичною проблемою є формування індивідуального стилю діяльності, суб'єктній позиції молодого вчителя-гуманітарія, який проявляє самобутність, індивідуальність, оригінальність.

Творчий характер педагогічної праці передбачає наявність у фахівця гуманітарного фаху у структурі професіоналізму такого компонента, як індивідуальний стиль діяльності. Ця характеристика професіоналізму притаманна тільки представникам творчих професій, і майже не зустрічається у представників професій, діяльність в рамках яких носить репродуктивний характер. Поняття педагогічного професіоналізму складається з діяльнісного компоненту та особистісної сутності педагога, яка по своїй суті набагато складніша, багатша за педагогічну діяльність. Ідея визначальної ролі особистості педагога не є принципово новою і розглядалася багатьма вченими.

Проблему формування індивідуального стилю діяльності досліджували вітчизняні та закордонні науковці. Вагомий внесок у розвиток цього поняття здійснили психологи (А. Адлером, Б. Тепловим, В. Мерліном, Є. Клімовим, А. Марковою, В. Сластьоніним, Є. Ільїним), педагогами

(Ю. Самаріним, С. Гончаренко), філософами (О. Устюгова, М. Щукіним). Сьогодні науковці розглядають різні аспекти індивідуального стилю, зокрема, це питання його формування, корекції, виокремлення рівнів розвитку. Так, теоретико-методологічні основи проблематики когнітивного і творчого стилів розкрито в наукових розробках В. Дружиніна, І. Зимньої, Н. Кузьміної; стилі педагогічного керівництва та спілкування досліджували Н. Бордовська, І. Зязюн, В. Кан-Калік; індивідуальний стиль професійної діяльності – Ж. Ковалів, О. Шпортун; індивідуальний стиль педагогічної діяльності – З. Вяткіна, І. Зимня, І. Вохмяніна та ін.

Становлення індивідуального стилю діяльності молодого педагога в українській і зарубіжній науці представлено кількома напрямками досліджень: теоретико-методологічні основи індивідуального стилю діяльності (Є. Ільїн, Є. Клімов, В. Мерлін, В. Толочок), професійне становлення педагога і прояв індивідуальності в педагогічній діяльності (І. Зимня, А. Маркова, А. Ніконова та ін.), педагогічна організація процесу професійного розвитку педагога (С. Вершловський, С. Зміїв, І. Колеснікова, А. Панфілова, В. Підобід та ін.).

Мета статті полягає у вивченні особливостей формування індивідуального стилю професійної діяльності вчителя-гуманітарія у системі підготовки майбутнього фахівця.

Обдарована, творча людина – це завжди індивідуальність. А індивідуальність педагога, у свою чергу, сприяє вихованню творчої особистості, чи то дитини чи дорослого. Чим більше серед учителів різноманітних і цікавих особистостей, тим більша ймовірність того, що вони навчають і виховують людей, які володітимуть безліччю різних і корисних індивідуальних якостей.

Багатогранна проблематика становлення та вдосконалення людського фактору, особливостей його прояву у професійній діяльності закономірно зумовлює питання формування індивідуального стилю, в тому числі і в професійній діяльності, де детально досліджується взаємозв'язок і вплив індивідуального стилю на структуру професійної діяльності, а саме: мотиви й цілі, цілісні орієнтації та установки.

Індивідуальний стиль діяльності – це насамперед урахування своїх індивідуальних особливостей при виборі тих чи інших засобів і прийомів педагогічної діяльності. Тому при поширенні передового педагогічного досвіду завжди виникає питання про можливості його адаптації до особистості іншого вчителя. Тут головним моментом є творче, індивідуальне опрацювання цього досвіду.

Психологи й педагоги розглядають індивідуальний стиль у різних видах діяльності: трудовій та професійній (С. Гільманов, Є. Клімов, І. Ісаєв); навчальній (О. Конопкін, Н. Посталюк); спортивній (Б. Вяткін, Є. Ільїн, В. Толочок); педагогічній (В. Загвязінський, В. Кан-Калік, Н. Кузьміна, А. Маркова, А. Ніконова, В. Сластьонін).

У сучасних дослідженнях яскраво виражена тенденція до інтегрального вивчення індивідуальності, до виділення більш значущої ролі самої людини у її стосунках з навколишнім середовищем. Якщо раніше класифікація стилів формувалася у межах діяльнісної парадигми, то останнім часом теоретичний простір стильових конструктів тяжіє до індивідуальності людини, причому вона стає системоутвірним фактором класифікації стилів. Суть індивідуального стилю діяльності полягає у тому, що людина здатна свідомо чи несвідомо враховувати свої індивідуальні особливості як об'єктивні умови діяльності та організувати її відповідно до цих умов.

Індивідуальний стиль діяльності визначається природними, вродженими особливостями людини і якостями особистості набутими за життя, які виникають під час взаємодії людини з предметним і соціальним середовищем. Ефективний індивідуальний стиль забезпечує найбільший результат при мінімальних затратах часу і сил. Формування власного стилю з урахування, насамперед, властивостей самої особистості, а також специфіки вимог діяльності сприяє підвищенню продуктивності праці [5]. Професійна діяльність педагога характеризується певним стилем, який забезпечується як специфікою самої діяльності, так і індивідуально-психологічними особливостями її суб'єкта і проявляється:

- 1) у темпераменті (час і швидкість реакції, індивідуальний темп роботи);
- 2) характері реакцій на ті або інші педагогічні ситуації;
- 3) виборі методів навчання;
- 4) підборі засобів виховання;
- 5) стилі педагогічного спілкування;
- 6) реагуванні на дії, на вчинки студентів;
- 7) манері поведінки;
- 8) перевазі тих чи інших видів заохочень і покарань;
- 9) застосуванні засобів психолого-педагогічного впливу на студентів.

Стиль діяльності вчителя-гуманітарія характеризує його індивідуальність як професіонала. Індивідуальність у цьому випадку обумовлена, перш за все, синтезом індивідуальних особливостей розвитку людини та її професійної компетентності. Індивідуальний стиль діяльності вчителя формується на основі чіткої соціально-педагогічної позиції в освітньому процесі, яка залежить від характеру залучення до соціальної дійсності, від почуттів і переживань, морально-етичного та духовно-ціннісного аспектів цього залучення (В. Сластьонін, М. Борисенко, А. Наумова, М. Боритко). За визначенням О. Лапіної, ІСПД вчителя самопроявляється на основі власних психологічних установок, ціннісних орієнтацій, моральних принципів, почуття обов'язку та відповідальності за результат своєї праці [3, с. 107]. Саме індивідуальний стиль діяльності забезпечує ефективність

педагогічної праці завдяки основним здібностям вчителя, коли його таланти, у певній сфері високий рівень креативності визначають своєрідну тактику педагогічної поведінки у спілкуванні з учнем. На думку Ж. Ковалів [2], основу формування ІСПД становлять саме здібності вчителя, які виявляються через систему його власних професійно-методичних модифікацій у педагогічній взаємодії.

Успішність професійної діяльності вчителя-гуманітарія та досягнення високого рівня педагогічної майстерності залежать не тільки від якості оволодіння певною сумою знань у відповідній галузі, а й значною мірою від рівня сформованості власного ефективного стилю діяльності.

Сформувати індивідуальний стиль – значить віднайти для себе найбільш раціональні, прийнятні способи дій, створити свою «Я-концепцію» та стратегію професійної діяльності.

На процес формування ІСПД вчителя гуманітарних дисциплін впливають різні чинники. Зокрема, такими чинниками можна вважати індивідуальні властивості особистості (статеві-вікові, індивідуально-психологічні); задатки (потенційні можливості, які сприяють розвиткові психічних властивостей людини); здібності (загальні та спеціальні); умови діяльності; соціальні чинники (вплив групи, кафедр, що здійснюють підготовку; умови життя) тощо.

На важливості врахування індивідуально-особистісних характеристик учителя, досвіду його роботи та характеру вимог, які висуває до нього педагогічний колектив, наголошують також психологи А. Маркова та А. Ніконова [6]. Зокрема, А. Маркова зазначає, що індивідуальний стиль є єдністю змістових і формально-динамічних характеристик; здатністю людини застосовувати у своїй діяльності таку систему засобів, такі форми взаємодії з професійним середовищем, які в найбільшій мірі відповідають її внутрішньому складу, нахилам, можуть бути предметом формування та самоформування. Крім цього, у дослідженні доведено, що індивідуальний стиль у професійній діяльності – це індивідуально неповторний професійний світогляд, оригінальне бачення своєї професії і праці в ній, її перспектив, шляхів їх творчого збагачення, а також системне бачення себе в професії як цілісної особистості [5, с. 143].

Стиль повинен формуватися не стихійно, як це буває найчастіше, а цілеспрямовано, з урахуванням усіх тих інноваційних тенденцій, що панують в освітній системі; сучасних суспільних вимог, що висуваються до особистості вчителя гуманітарного профілю.

Аналіз педагогічної літератури з теорії і практики навчально-виховного процесу свідчить, що підготовка вчителя гуманітарного профілю на сучасному етапі педагогічної науки здійснюється у контексті компетентнісного підходу, який відповідає концепції освітнього стандарту, прийнятій у багатьох країнах, і пов'язаний з переходом на систему

ключових компетенцій. Комплекс професійних компетенцій спеціаліста є складною системою нелінійно взаємодіючих компонентів, що містять необхідні для роботи зі спеціальності знання, вміння і навички, здібності творчо мислити і діяти, активно співпрацювати з колегами і професійним міжособистісним середовищем, самостійно і відповідально приймати рішення.

Для формування індивідуального стилю педагогічної діяльності важливими є такі компетенції педагога:

Ціннісно-змістовна орієнтація особистості: усвідомлення своєї ролі та призначення; потреба та здатність до самореалізації; захоплена побудова життя та професійної діяльності.

Комунікативна: володіння технологіями усного та письмового спілкування на різних мовах, у тому числі й комп'ютерного програмування, включаючи спілкування через інтернет.

Інформаційна: уміння самостійно шукати, аналізувати й відбирати необхідну інформацію; нормативно-правове забезпечення педагогічної діяльності; володіння інформаційними технологіями.

Загально культурна: знання в галузі національної, загальнолюдської культури; уміння рефлектувати особистісну аксіологічну систему; толерантність до різних етнокультур.

Особистісного самовдосконалення: потреба в актуалізації та реалізації свого особистісного потенціалу; здатність до саморозвитку.

Пізнавально-творча: уміння цілепокладання, планування, рефлексії навчально-пізнавальної діяльності; розвиненість творчих здібностей; здатність самостійно здобувати нові знання.

Соціально-трудова: здатність узяти на себе відповідальність; прояв поєднання особистих інтересів з потребами суспільства; підготовленість до самостійного виконання професійних дій.

Професійна: активна життєва позиція; професійні знання й уміння; професійні особистісні якості; творчі вміння [8, с. 59].

Опанування професійними компетенціями – важливе завдання сучасної педагогічної теорії і практики. Аналіз ключових компетенцій дозволяє визначити індивідуальні освітні стратегії, вибрати адекватні технології навчання. Актуальність ключових компетенцій обумовлена тими функціями, які вони виконують в життєдіяльності кожної людини [1]: формування здатності навчатися і самонавчатися; формування у випускників, майбутніх працівників певної гнучкості у взаємовідносинах з роботодавцями і, відповідно, зростаючої успішності у конкурентному середовищі.

Основними функціями індивідуального стилю професійної діяльності є системотвірна, смислотвірна, інструментальна та компенсаторна функції [3].

Смислотвірна функція індивідуального стилю професійної діяльності проявляється у різного роду інтенціях педагога (намір, спрямованість свідомості, волі, почуттів на що-небудь). Становлення стилю відбувається завдяки особливому, універсальному мотиву – завжди залишатися самим собою, розвивати свою індивідуальність.

Системотвірна функція ІСПД виявляється у тому, що по мірі становлення стилю, по-перше, окремі властивості індивідуальності педагога інтегруються у гармонічне ціле, створюючи неповторне єднання елементів професійної компетентності; а по-друге, закріплюються індивідуально-неповторні способи виконання об'єктивних вимог до діяльності, покращуються її результати, підвищується вдовolenість професійним вибором.

Компенсаторна функція ІСПД передбачає те, що завдяки окремим індивідуальним властивостям, що створюють єдину систему – стиль, відбувається компенсація, заміщення тих індивідуальних особливостей особистості, які за своєю суттю протилежні вимогам конкретної професії, в результаті чого фахівець досягає успішності у професійній діяльності завдяки поєднанню певних індивідуально-стильових характеристик.

Інструментальна функція індивідуального стилю професійної діяльності полягає у тому, що стиль обумовлює систему операцій, завдяки яким фахівець реалізує власну діяльність, досягає поставлених цілей [4].

Таким чином, індивідуальний стиль професійної діяльності є єдністю професійно незмінного та індивідуально неповторного у діяльності вчителя гуманітарного профілю. Механізм, який забезпечує становлення стилю є особистісно-діяльнісна саморегуляція, яка спонукає суб'єкта до самовдосконалення діяльності у процесі професійного саморозвитку та самоосвіти. Відтак, виникнення індивідуального стилю професійної діяльності вчителя-гуманітарія не є миттєвим, його становлення визначається як поетапний процес входження особистості до професійного буття [7], джерелом якого є протиріччя між потребою особистості у персоналізації, індивідуалізації власної діяльності, потребою у реалізації власної унікальності та неповторності та наявністю єдиних для всіх викладачів норм, цілей та завдань професійної діяльності.

Отже, становлення вчителя-гуманітарія закономірно проходить три фази: 1) фазу адаптації, на якій особистість засвоює діючи у професійно-педагогічному середовищі норми та оволодіває відповідними формами та засобами діяльності; 2) фазу індивідуалізації, яка характеризується пошуком фахівця засобів для утвердження власної індивідуальності; 3) фазу інтеграції, на якій власне і виникає стійка система особливих, специфічних форм та методів професійної діяльності особистості, яка забезпечує її ефективність.

Підсумовуючи, зауважуємо, що індивідуальний стиль проявляються

у різних умовах педагогічної діяльності та зумовлений як її специфікою, так і індивідуально-психологічними особливостями її суб'єктів. Отже, у процесі навчання належить допомогти студенту виробити такий стиль діяльності, який найбільше відповідає його індивідуальним особливостям й обраній професії. Реалізація поставлених завдань відкриває можливості розробки психолого-педагогічної програми спрямованої на формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутнього вчителя гуманітарія, що і стане предметом нашого подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобиенко О. М. Теоретические подходы к проблеме ключевых компетенций [Электронный ресурс] / О. М. Бобиенко // Вестник ТИБСИ. – 2003. – Режим доступа : <http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2003/issue2/cult3.html> – Перевірено 05.08.2010.
2. Ковалів Ж. В. Формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх учителів гуманітарних дисциплін : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Ковалів Жанна Володимирівна. – Одеса, 2005. – 208 с.
3. Лапина О. А. Формирование индивидуального стиля профессиональной деятельности учителя: методология, теория, практика : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Лапина Олимпиада Александровна. – Иркутск, 2002. – 315 с.
4. Макарова Л. Н. Индивидуальный стиль профессиональной деятельности преподавателя высшей школы / Л. Н. Макарова. – Тамбов, 1999. – 242 с.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М., 1996. – 308 с.
6. Маркова А. К. Психологические особенности индивидуального стиля учителя / А. К. Маркова, А. Я. Никонова // Вопросы психологи. – 1987. – № 5. – С. 40–48.
7. Торхова А. В. Индивидуальный стиль деятельности учителя / А. В. Торхова // Педагогика. – 2003. – № 6. – С. 59–66.
8. Фоменко І. Індивідуальний стиль педагогічної діяльності / І. Фоменко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – 2009. – № 1(169). – С. 55–60.